

O'ZBEK ADABIYOTIDA YARATILAYOTGAN SONETLAR RIVOJI XUXUSIDA

Tosheva Dilorom,

IIV Buxoro akademik litseyi, ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada jahon she'riyati ta'sirida o'zbek adabiyotiga kirib kelgan sonet janrining xususiyatlari Rauf Parfi sonetlari misolida izohlangan.

Sonet – qo'shiq degan ma'noni anglatib, 14 misradan iborat she'riy janr hisoblanadi. Dastlab italyan she'riyatida paydo bo'lgan ushbu janr ikki to'rtlik va ikki uchlik bandlardan iborat. To'rtlik bandlar katrena (katren), uchlik bandlar tersena (terset) deb ataladi. To'rt misrali bandlarining qofiyalanish tartibi abab, abab yoki abba abba bo'lsa, uchliklari vgv gvg yoki vgd vgd tarzida bo'ladi. “Birinchi to'rtlikda asosiy fikr o'rtaga tashlanadi, ikkinchi to'rtlik bu fikrni rivojlantiradi; birinchi uchlik yechim bo'lsa, ikkinchi uchlik xotima hisoblanadi”¹.

Kalit so'zlar: she'riy tizim, sonet, janr, she'riy mezon, katren, terset, metafora, she'riy nutq.

O'zbek adabiyotiga sonet janrining kirib kelishi Usmon Nosir nomi bilan bog'liq. Maktab darsligida keltirilgan “Yana she'rimga” she'ri sonet janrida yozilgan. Unda shoir hayotga kelib topgani she'r atalmish mo'jizani hech narsaga alishmasligini go'zal badiiy tasvirlar bilan ifodalaydi. E'tiborli jihati, o'quvchiga she'r mazmuni chiroyli izohlar bilan tushuntiriladi, ammo she'rning janri haqida ma'lumot berilmagan. Aslida, o'quvchilar jahon she'riyati ta'sirida yozilgan ushbu she'r janri haqida ham ma'lumotga ega bo'lsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

“...sonet buzilmas qonun asosida yaratiladigan g'oyaviy-badiiy lirik asardir. Uning mumtoz namunasi har biri o'n bir hijoli o'n to'rt misrani, hammasi bo'lib ellik to'rt hijoni o'z ichiga oladi. U ikki qismdan tashkil topadi, birinchi qismi ikki qofiya bilan bog'langan ikki to'rtlik (katren)dan va ikkinchisi — erkin qofiyalangan ikki uchlik (terset)dan iborat bo'ladi”² – deb yozadi shoir va adabiyotshunos Abdulla Sher.

¹ Adabiy turlar va janrlar. 3 jildlik. 2-jild. Lirik. Toshkent, “Fan”-1992. (188-189-bet)

² Abdulla Sher. Sonet sirlari. 2009. Ziyouz.com.

Ijodkor o'zi ham Haynrix Hayne sonetlarini tarjima qilishda ham ana shu mezonga amal qiladi.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida sonet janri takomili ulug' shoir Rauf Parfi nomi bilan bog'liq. Uning bu janrdagi izlanishlari XX asr o'zbek she'riyatida fenomenal hodisaga aylandi. Shoir jahon she'riyati yutuqlarini ijodiy o'zlashtirib, sonetning yuksak namunalarini yarata oldi. Mulohazalarimizni shoirning Abdulla Qodiriy lirik siymosi yaratilgan "Ona Turkiston" sonetlar turkumi misolida asoslashga harakat qilamiz. Bu turkum A.Qodiriy haqida haq so'zni aytish mushkul bo'lgan bir davrda – 1967-yilda yozilgan. Uch sonetni birlashtirgan yoniq satrlar Abdulla Qodiriy monologi yanglig' jaranglaydi. Ayni zamonda unda shoir qalbi tubida yashirinib yotgan dardlar ham qalamga olingan.

Birinchi sonet quyidagicha boshlanadi:

Xotiramning qa'ri-qa'rda tarix,

Doim so'zlab turar ezgin hikoya.

Tutqun qush singari qolurman qarib,

Ruhimda bulutlar tashlaydir soya.³

Xalqimizning uzoq va yaqin o'tmishida kechgan voqeliklar, shoir ta'biricha, ezgin hikoyadir. Shu bilan birga bunda zukko kitobxon ulug' adibning "O'tkan kunlar" tarixiy romaniga ishorani sezishi ham qiyin emas. Lirik qahramon o'zini "tutqun qushga" qiyoslayapti. Haqiqatan, tutqun qush qatag'on muhitida ezilgan, ozor chekkan Abdulla Qodiriydir.

Shu tarzda shoir xayolidan chekingan "olisda miltirab turgan sha'm, ko'hna hasratning mash'um yarasi" haqida fikr yurita boshlaydi. Bu ifodada metaforik mazmun mavjud. Sababi, "olisda miltirab turgan sha'm" Qodiriyning orzu-umidlari ifodasi, "ko'hna hasratning mash'um yarasi" esa qatag'on davrini aks ettirgan.

Kishanband qilinar qo'llarim go'yo,

Tuproqqa qorisha boshlaydi tanim,

Shu qadar yuragi tormidir dunyo.

Istiqlol yillarida qatag'onga uchragan ulug' adib va shoirlar haqidagi haqiqatlar baralla aytila boshlandi. Otaxon adabiyotshunos U.Normatov "Qodiriyning so'nggi iltijosi" nomli maqolasi adib o'limi bilan bog'liq tafsilotlarni keng yoritishi bilan

³ Parfi Rauf. Tavba. Toshkent, "Yozuvchi"-2000.

ahamiyatlidir. Bunda olim A.Qodiriyning o'g'li Mas'ud aka xotiralariga tayanadi. Xotiralarning guvohlik berishicha, bu mudhish o'lim voqeasiga bog'bon, yozuvchining do'sti Mirolim Mirkomilov shohid bo'lgan. Uning Bo'zsuv daryosi bo'yida bog'i bo'lgan. A.Qodiriy otilgan 1937-yilning 4-oktyabr kechasi u shu joyda bo'lgan va bog' ortidagi jarlikda tunda sodir etilayotgan notinchliklar asnosida qulog'iga tanish ovoz chalingan. Bu - Qodiriyning ovozi edi. Mirolim ota tatar komandiri va A.Qodiriy suhbatini eshitadi. Ulug' adib o'limi oldidan komandirning tatar, ya'ni musulmonligini bilib, undan suv so'ragan va ikki rakaat namoz o'qib olishni iltimos qilgan. Komandir bunga rozi bo'lgan va shundan so'ng hukm ado etilgan.⁴ Yuqoridagi satrlarda ham shu tarixiy voqelikka ishoralar mavjud. Binobarin, qo'llari kishanband qilingan, tani tuproqqa qorishgan A.Qodiriy tasvirida shoir anglagan achchiq haqiqat aks etgan.

Qolaversa, "O'zi yuragimga jo bo'ldi, ammo Nechun sig'dirmadi, nechun Vatanim" tarzidagi hayqiriqda chin vatanparvar inson siymosi aks etib turibdi.

Ikkinchi sonet ham yuqoridagi satrlarning mantiqiy davomidir. A.Qodiriy ichini kemirgan ulkan dard yurtni ozod ko'rish istagi edi va she'rda ana shu haqiqat qalamga olinadi:

Ko'ringiz tarixni. Ko'z oldim parda,

Qo'limdan uchmoqda bu yer, bu Vatan...

Oshno tutinardim po'lat xanjarga...

Jang maydoni sari otilardim man.⁵

Zero, yaqin tarixdagi voqeliklar, yuz bergan turli xunrezliklarda A.Qodiriyga o'xshagan asl farzandlarning erk yo'lidagi shonli kurashlari, ayanchli qismati aks etgan. Haqiqatan, adib Vatanni himoya qilish uchun qo'lga po'lat xanjar tutishga tayyor fidoyi shaxs edi. Bunda "keskir tosh" ham A.Qodiriyning ifoda etmoqda. Metaforalarga boy bunday misralar milliy she'riyatimizda poetik tafakkur o'sayotganidan ona tilimizning ifoda imkoniyati kengayayotganidan darak beradi.

Uchinchi sonet xulosaviy mazmunga ega:

Umr deganlari o'tmakda shoshqin,

Tilla barglarini elab yo'limga.

⁴ Normatov U. Qodiriyning so'nggi iltijosi. Toshkent, 2014. 38-bet.

⁵ Parfi Rauf. Tavba. Toshkent, "Yozuvchi"-2000.

Sening manguvchi beradi taskin,

Erta uzilguvchi mening umrimga.

Inson umri shoshqin daryoga qiyos. Tilla barg – shoirning betakror metaforasi. Unda hayot kuziga ishora mavjud. Vatanning abadiyligi, bezavolligi umri "erta uzilayotgan" adibga taskin beradi. Bu misralarda obrazli tafakkur va xalqona ohang teran mazmunni go`zal badiiy shaklda ifodalash imkonini bergan.

O`, Ona Turkiston, kuylayman yonib,

Dunyo jur`atini berding qo`limga.

Men endi angladim Turkiy dunyoni

Mana, men tayyorman endi o`limga.⁶

Bunda Ona Turkiston uchun qalbida katta jur`atni joylab, o`limga ham tik borgan adib siymosi aks etib turibdi. Vatan shunday yuksak tuyg`uki, uni til bilan kuylashning o`zi yetarli emas. Shu bois adib uni "kuyib kuylamak"ni istaydi.

Yuqorida tahlil etganimiz sonetlarda Abdulla Qodiriyning yurt uchun yongan qalbi manzaralari badiiy ifoda etilgan. Ayni zamonda ulug` adib yuragida armon bo`lgan so`ngsiz dardlar va og`riqlar R.Parfining shoir qalbini larzaga solgan, uning tuyg`ularini junbushga keltirgan. Ta`kidlash kerakki, R.Parfi qo`llagan har bir metafora va ramz A.Qodiriy lirik siymosini yorqin ifodalashga xizmat qilgan.

Xulosa o`rnida shuni aytish joizki, sonetda milliylik ko`proq til va she`r tuzilishi bilan, baynalmilallik esa band va mazmun bilan aloqador.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adabiy turlar va janrlar. 3 jildlik. 2-jild. Lirik. Toshkent, "Fan"-1992.
2. Parfi Rauf. Tavba. Toshkent, "Yozuvchi"-2000.
3. Normatov U. Qodiriyning so`nggi iltijosi. Toshkent, 2014.
4. Abdulla Sher. Sonet sirlari. 2009. Ziyouz.com.

⁶ Parfi Rauf. Tavba. Toshkent, "Yozuvchi"-2000.